

GERICHT OMGAAN MET AGRESSIE IN SCHOOL

Het begrip 'agressie' wordt veel gebruikt in het onderwijs. Over het algemeen doelt men dan op de fysieke vorm van agressie; slaan, schoppen, bijten.

Door deze eendimensionale kijk op agressie krijgt de leerling die agressie vertoont niet altijd een op de problemen toegesneden aanpak.

Door Kees van Overveld

De laatste jaren gaan agressie-onderzoekers vooral uit van de functie die aan agressie ten grondslag ligt. Er wordt daarbij onderscheid gemaakt tussen reactieve en proactieve agressie. Dit zijn geen agressie-stoornissen maar gedragspatronen die zich dagelijks aan ons voordoen.

Reactieve agressie kenmerkt zich door explosiviteit en heeft veel weg van fysieke agressie. Proactieve agressie is weloverwogen agressief gedrag waarmee de dader in korte tijd zijn doelen wil bereiken. Reactieve en proactieve agressie hebben verschillende kenmerken en vragen om een specifieke aanpak. In dit artikel worden de twee typen agressie en die specifieke aanpak nader beschreven. Ze zullen worden gekoppeld aan het model van sociale informatieverwerking.

REACTIEVE AGRESSIE ('KORT LONTJE')

Leerlingen met reactieve agressie zijn gevoelig voor signalen die erop lijken te duiden dat de ander het slecht met ze voor heeft. Er is een voortdurende scan van de omgeving, een zoektocht naar vermeende bedreigingen. De leerling heeft een lage frustratietolerantie, hij voelt zich snel bedreigd en bang. Er ontstaat al snel een verdedigende en agressieve houding bij het bespeuren van de kleinste bedreiging. De leerling met reactieve agressie is als een vulkaan die op uitbarsten staat. In het algemeen is er weinig voor nodig om de agressie te triggeren: iets te lang oogcontact, een glimlach, een gebaar, een botsing op de gang, een verkeerd woord. Kortom, er is sprake van een onterecht toekennen van vijandige intenties aan de ander. Het reguleren van heftige emoties (zelfcontrole) is een moeilijke opgave. Als een leerling zich niet langer kan inhouden dan moet je als medeleerling maken dat je weggemt: voor je het weet, heb je een stomp te pakken. In Amerikaanse literatuur wordt de agressie wel bestempeld als *hot-blooded anger*. Leerlingen met deze heftige reacties hebben vaak weinig sociale contacten. Ze worden uitgestoten door klasgenootjes, hebben weinig echte vrienden en zijn meer dan eens slachtoffer van pestgedrag. Binnen deze context zou je de agressie kunnen zien als een teken van onmacht. Reactieve agressie is terug te voeren op factoren in de persoon, maar ook op factoren in de omgeving. Uit onderzoek

weten we dat er sprake kan zijn van een combinatie van temperaments- en aandachtsproblemen, harde straffen in het gezin, fysieke mishandeling, verwaarlozing en frequente ervaringen van bedreiging of afwijzing door de ouders.

PROACTIEVE AGRESSIE ('COOLE GAST')

Proactieve agressie is doelgericht, berekend gedrag dat weloverwogen wordt uitgevoerd. Agressie wordt ingezet als (machts-)middel zonder dat er sprake is van een sterke emotie (*cold-blooded anger*). De leerling met proactieve agressie zal zelf ook wel eens een klap uitdelen maar veel vaker manifesteert het gedrag zich buiten het gezichtsveld van de volwassene. We hebben het dan over pestgedrag en het domineren, tyranniseren en afpersen van zwakkere personen.

Leerlingen met proactieve agressie verwachten positieve effecten van agressieve oplossingen. Agressie zorgt voor een snelle realisatie van de (korte termijn-)doelen die worden nagestreefd. De agressie geeft een groot gevoel van eigenwaarde en het zorgt voor een zekere status in de groep. Die status zorgt ervoor dat de leerling vaak een aantal medestanders om zich heen heeft.

Leerlingen met dit type agressie kun je immers beter te vriend houden. Proactieve agressie wordt veroorzaakt door succeservaringen met agressief gedrag en door het uitblijven van positieve reacties op niet-agressief gedrag. Ook de aanwezigheid van agressieve rolmodellen in het gezin of de vrienden-groep, die agressie gebruiken om doelen te bereiken, kan proactieve agressie bevorderen. Proactieve agressie gaat vaak samen met een ongevoelig stress-responsstelsel, lage emotionaliteit en afwijkingen in oordelen over de verwerkbaarheid van probleemgedrag.

AGRESSIE EN SOCIALE INFORMATIEVERWERKING

In agressieonderzoek is aangetoond dat reactieve en proactieve agressie samenhangen met specifieke fasen van sociale informatieverwerking. Sociale informatieverwerking is het geheel aan denk- en gedragsacties in een sociale context. Op het moment dat we een andere persoon tegenkomen en we ervaren die gebeurtenis als potentieel bedreigend, dan doorlopen we in sneltreinvaart een aantal stappen, weergegeven in figuur 1.

1. ENCODERING: waarneming van de werkelijkheid;
2. BETEKENIS TOEKENNING: subjectieve verwerking van de waargenomen informatie;
3. EMOTIE: afhankelijk van de interpretatie kan er een al dan niet heftige emotie optreden ;
4. RESPONSGENERATIE: er worden een of meerdere oplossingen bedacht;
5. RESPONSSSELECTIE: er wordt een door de persoon meest wenselijke reactie geselecteerd;
6. UITVOERING/GEDRAG: de gekozen reactie wordt uitgevoerd.

Figuur 1. Fasen van sociale informatieverwerking

Leerlingen met reactief agressief gedrag blijken vooral veel moeite te hebben met de eerste drie stappen, terwijl de leerlingen met proactieve agressie vooral tekortschieten op die onderdelen die betrekking hebben op het vinden van een (moreel gezien) juiste oplossing. Hier ligt de sleutel voor een gedifferentieerde aanpak van agressie op school zoals weergegeven in onderstaand schema.

- geving: Wat zie je? Wat hoor je?
- * Aandacht voor lichaamstaal, intonatie en expressie: Wat betekent het als de ander op die manier naar je lacht of naar je kijkt? Hoe klinkt die stem?
- * Leren herkennen van innerlijke en uiterlijke signalen die voorafgaan aan een emotionele uitbarsting (maagpijn, hartkloppingen, warm of koud worden, hoofdpijn, kippenvel, vlekken in je nek, enz.).

FASEN SOCIAAL INFORMATIEVERWERKING	PROBLEEMGEBIEDEN PER TYPE AGRESSIE
Opnemen van de informatie uit de sociale situatie	Reactief agressief gedrag
Betekenis-toekenning aan de informatie	
Emotie	
Responsgeneratie	Pro-actief agressief gedrag
Responsselectie	
Uitvoering	

Figuur 2. reactieve en proactieve agressie in relatie tot het model van sociale informatieverwerking

DE REPRO-AANPAK

Bovenstaand schema is van nut bij het ontwerpen van een passende preventieve aanpak tegen agressie. De zogenaamde REPRO-aanpak kan je hierbij helpen. Dit houdt in dat je interventies uitvoert die uitgaan van de specifieke kenmerken van RE-actieve dan wel PRO-actieve agressie en dat je daarbij dicht bij het model van sociale informatieverwerking blijft.

Reactieve agressie vraagt onder meer om de volgende interventies:

- * Oefenen met waarnemen van de om-

- * Zoeken naar manieren om de heftige emotie te reguleren, zoals diep ademhalen, weglopen van de situatie, een time-out nemen.
- * Gebruik leren maken van verbale zelf-spraak. Verbale zelf-spraak is het jezelf zachtjes of in je hoofd toespreken met woorden of korte zinnen. Voorbeelden: 'stop!', 'laat ze maar praten', 'ik luister toch niet', 'even tot tien tellen'.
- * Aanleren van een emotiewoorden-schat met bijvoorbeeld emotiekaartjes (zoals gebruikt in het PAD-leerplan).
- * Durven uiten van emoties. Leren zeggen wat de situatie of de ander bij

je teweegbrengt. Gebruik maken van een emotiethermometer.

- * Pedagogische stijl van de leraar: Warm en sensitief maar wel afwijzen van ongewenst gedrag. In vrije situaties actief toezichthouden en de leerling zonedig herinneren aan de manieren om kalm te blijven/worden.

Proactieve agressie vraagt onder meer om de volgende interventies:

- * Praten over hoe je op acceptabele wijze je doelen bereikt.
- * Bespreken van de gevolgen van de agressieve keuzes die je maakt (op korte én lange termijn).
- * Ingaan op emoties die een rol spelen bij het gedrag.
- * De klas mobiliseren om pestgedrag te signaleren en af te wijzen.
- * Opstellen van een gedragscontract waarin op zakelijke wijze wordt vastgelegd wat wel en niet is toegestaan.
- * Pedagogische stijl van de leraar: zakelijk en wat afstandelijk. Leerling niet klassikaal op zijn plek zetten maar onder vier ogen gesprek voeren.

Uiteraard dienen interventies niet beperkt te blijven tot de schoolsituatie. Gezien de beperkte lengte van dit artikel is ervoor gekozen andere interventies buiten beschouwing te laten.

TOT SLOT

Aan het eind van dit artikel wil ik nog enkele opmerkingen plaatsen. In de praktijk zullen we niet altijd de 'pure' agressietypes zullen tegenkomen. Leerlingen met reactieve agressie kunnen kenmerken van proactieve agressie in hun gedrag laten zien en vice versa. Er zijn dus vele mengvormen mogelijk.

Verder komt het voor dat leerlingen met reactieve agressie ervaren dat hun explosieve gedrag angst inboezemt bij anderen. Vanuit die leerervaring kan de situatie ontstaan dat de reactieve patronen stilaan worden vervangen door meer proactieve patronen.

Het Programma Alternatieve Denkstrategieën (PAD) is een klassikaal preventieprogramma dat zich richt op alle kinderen in de school. In een promotieonderzoek van Jos Louwe en mij bleek dat PAD ook succesvol kan worden toegepast bij leerlingen met reactieve dan wel proactieve agressie. Het bleek mogelijk om in relatief korte tijd het agressieve gedrag van leerlingen binnen het basisonderwijs en speciaal basisonderwijs te doen verminderen. 🍀

Dr. Kees van Overveld is coördinator van het Expertisecentrum Gedrag bij het Seminarium voor Orthopedagogiek (Hogeschool Utrecht).

Hij is gepromoveerd op een onderzoek naar agressie bij jongens. Kees van Overveld is te volgen via <http://twitter.com/#!/KvOverveld>.

ER ZIJN VELE
MENGFORMEN VAN
AGRESSIE MOGELIJK